

بازنمایی عنصر هویت و آسیب‌های اجتماعی در داستان «بچه‌های خاک»

محمدرضا یوسفی، سمیه یعقوبی*

دانشگاه هرمزگان

چکیده

هویت‌یابی و آسیب‌های ناشی از بحران هویت، مفاهیم و موضوعاتی هستند که اقلیت خاصی از گروه کودک و نوجوان با آن‌ها مواجه می‌شوند. از روش‌های مهم برای آموزش چگونگی مواجهه با این مفاهیم اجتماعی، بهره‌گیری از آثار داستانی است. این پژوهش با بررسی عنصر هویت و آسیب‌های ناشی از آن، در داستان «بچه‌های خاک» از محمدرضا یوسفی، بر مبنای نظریه روانی - اجتماعی اریکسون، بر آن بوده است تا دریابد آیا هویت‌یابی و عبور موفقیت‌آمیز از بحران آن، که طی هشت مرحله از عمر رخ می‌دهد، محصول روند رشد و تکامل شخصیتی کودک و نوجوان است یا به حوادث و گره‌های داستان وابسته است. با تحلیل و بررسی مشخص گردید که میزان تلاش و پشتکار شخصیت داستانی در مرحله چهارم از رشد شخصیتی، در مسیر دستیابی به هویت و خروج موفقیت‌آمیز از بحران آن، به همراه رخداد کنش‌ها از سوی اجتماع و شخصیت‌ها، در توفیق و به ثمر رساندن اهداف شخصیت اصلی تأثیر بسزایی داشته است. چگونگی طی کردن بحران رشد در این داستان از طریق خیال‌پردازی و اتکاء به توانمندی‌های خود، منجر به بازنگری نیازهای درونی قهرمان داستان گشته و از این طریق قادر به پس زدن عامل بحران و سردرگمی هویت خود شده است.

کلید واژه‌ها: هویت، آسیب اجتماعی، اریکسون، ادبیات کودک و نوجوان، محمدرضا یوسفی.

۱. مقدمه

هویت، ماهیت و چیستی فرد، از موضوعات بسیار مهم در دایره علم روان‌شناختی است، که به صورت فرایندی، افراد را از آغاز کنش و تعامل اجتماعی یعنی کودکی تا پیری و مرگ به چالش می‌کشانند. این فرایند در قالب کیستی و چیستی و چگونگی وجود و هستی تظاهر می‌نماید و امکان تشخیص و جُبود خود را درون افراد به صورت شخصیت و خصوصیات ذاتی آشکار می‌کند. «هویت عبارت از افتراق و تمیزی است که فرد بین خود و دیگران می‌گذارد. هویت شخص یک سازه و ساختار روانی - اجتماعی است، یعنی هم شامل طرز فکرها و عقایدی می‌شود که معرف فرد است و هم نحوه ارتباط فرد با دیگران را می‌رساند (علی محمدی، ۱۳۸۶: ۶۰).

ساختار و فرایند هویتی هر فرد در طول مراحل رشد روانی - اجتماعی، پرسش‌ها و ابهامات بسیاری را برای روانکاوان و جامعه‌پژوهان علوم انسانی به وجود آورده است. اریک اریکسون (۱۹۹۴-۱۹۰۲) از جمله روان‌شناسان آلمانی تبار است که چگونگی

انسجام و برانگیختگی هویت را طی نظریه‌پردازی در قالب هشت مرحله بیان می‌کند. او فعالیت و کارکرد ایگو را در رأس پژوهش خود قرار می‌دهد و «معتقد بود که پدیده‌های روانی را تنها در سایه ارتباط متقابل بین عوامل زیستی با پارامترهای اجتماعی، روانی، رفتاری و حتی تجارب شخصی می‌توان شناخت» (شاملو، ۱۳۸۲: ۷۵).

هویت از دیدگاه اریکسون در واقع خود اعتمادی یا اطمینان به خویشتن در همانندی و پیوستگی درونی با افراد جامعه است. او کودکی را پیش‌درآمدی برای رسیدن به هویت می‌داند و توانایی‌های فردی ناشی از این تجربه را برای یکپارچه کردن تمام هویت‌ها با توانایی‌های بالقوه توسعه یافته و فرصت‌های ارائه شده در نقش‌های اجتماعی فراهم می‌سازد (اریکسون، ۱۹۷۷: ۲۳۵).

کانون هویت در رشد بهنجار شخصیت نهادینه شده است و رشد شخصیت در تمام مراحل زندگی فرد دیده می‌شود. در هر یک از این مراحل فرد با شکل و یا سطح جدیدی از روابط اجتماعی در تماس است؛ این روابط مسیر رشد شخصیت را به جهت مثبت و منفی سوق می‌دهد و اگر فرد در این مسیر و گذر از این مراحل رشد، دچار بحران و یا آسیب روانی شود، رشد شخصیتی وی دچار اختلال و نابهنجاری خواهد شد. به عقیده اریکسون لازمه اساسی رشد بهنجار شخصیتی عبور موفقیت‌آمیز از این بحران‌ها است.

۲. ادبیات کودک و نوجوان

محمدرضا یوسفی (۱۳۳۲) از نویسندگان شاخص ادبیات کودک و نوجوان است. آثار واقع‌گرایانه و اجتماعی او، مانند مهربان، ستاره‌ای به نام غول، اسب سفید، حسنی کجا می‌روی؟ و بچه‌های خاک نمونه‌های ملموسی هستند که رویکردی ویژه و خاص به کودکان و نوجوانان بی‌سرپرست، بی‌خانمان، فقیر و آسیب‌دیده دارند. وی با به تصویر کشیدن زندگی و دغدغه‌های آنان که بر مدار آرزوهایشان نمی‌چرخد، به همدردی با آن‌ها از طریق پردازش قصه‌ها می‌پردازد. نثر ساده و بی‌تکلف محمدرضا یوسفی، ادبیات کودک و نوجوان را با مضامین و درون‌مایه‌های بسیار وسیع و متفاوتی گره داده است. او مرزهای روایی در حوزه افسانه و فانتزی را درهم می‌نوردد و خواننده را «به لایه‌های اجتماعی می‌برد؛ به درون باندها و گروه‌هایی که در سایه بی‌توجهی‌های نظام اجتماعی قدرتمدارانه، مشغول استعمار دیگران هستند» (جزینی، ۱۳۸۵: ۱۴۵). بن‌مایه و تفکر غالب در این گونه داستان‌ها، بیشتر بر زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی تأکید می‌کند.

داستان بلند «بچه‌های خاک» روایت زندگی بچه‌های خاک و سرزمین و شهر ما هستند؛ بچه‌هایی که در کنار ما زندگی می‌کنند. نوجوانانی که هر روزه آن‌ها را در محیط‌های کار، توی کارخانه‌ها و